

MONIKA BANAŚ

Uniwersytet Jagielloński

ELLEN KEY I SZWEDZKI „DOM LUDU” (*FOLKHEMMET*)

Koncepcje państwa dobrobytu, będące pokłosiem przemysłów wielu pokoleń, a zwłaszcza okresu przełomu XIX i XX wieku, przyniosły rezultat w postaci rzeczywistego implementowania idei czyniącej z każdej osoby, każdego uczestnika ładu społecznego, gospodarczego i politycznego istotę wyposażoną w pełne spektrum praw i obowiązków. Ten swoisty zbiór czy zasób stał się wyznacznikiem stopnia zaawansowania rozwoju cywilizacyjnego zbiorowości/społeczeństw i poszczególnych państw. Przy rozważaniu istoty tzw. państwa dobrobytu (ang. *welfare state*) uwagę przyciągają cztery podstawowe filary czy – inaczej – fundamenty aksjologiczne: 1) równość w traktowaniu przez państwo wszystkich obywateli bez względu na ich pochodzenie, 2) powszechny system kształcenia zapewniający wszystkim dostęp do podstawowej edukacji, 3) moderowanie gospodarki, w tym przede wszystkim rynku pracy, tak by zatrudnienie dotyczyło wszystkich zdolnych do pracy obywateli, 4) zapewnienie wsparcia socjalnego dla wszystkich, którzy tego potrzebują ze względu na deficyty natury fizycznej, psychicznej, umysłowej czy materialnej uniemożliwiające jednakowe (czytaj: sprawiedliwe) korzystanie z dóbr materialnych i symbolicznych¹.

¹ J.G. Andersen, *Welfare States and Welfare State Theory*, Aalborg 2012; I. Gough, *Theories of the welfare state: a critique*, „International Journal of Health Services” 1978, 8, 1, s. 27–40.

Nordycki krąg kulturowy charakteryzuje się specyficznym modelem państwa dobrobytu, przyjmującym co prawda niejednakowe rozwiązania w każdym z pięciu nordyckich podmiotów², ale posiadającym wyraziste cechy wspólne. Należą do nich między innymi: znaczące wsparcie finansowe i instytucjonalne dla rodzin/osób wychowujących dzieci, kompleksowy system opieki zdrowotnej dla każdej kategorii wiekowej, programy adresowane specjalnie do emerytów, pozwalające na możliwie długą aktywność w sferze publicznej, stosunkowo szczodre w porównaniu z innymi krajami (nienordyckimi) pakiety socjalne dotyczące bezrobotnych³.

Zrozumienie istoty nordyckiego modelu państwa dobrobytu kieruje rozważania w stronę genezy tej koncepcji, wyrosłej na gruncie społeczno-politycznych i kulturowych uwarunkowań tamtego regionu sprzed ponad stu lat. Spośród pięciu krajów Szwecja na przestrzeni wieków odgrywała główną rolę, mierząc siły z głównym rywalem – Danią. Z upływem czasu rywalizacja wewnątrznordycka ustąpiła kooperacji, zintensyfikowanej bliskością kulturową, w tym językową (z wyjątkiem Finlandii).

Idee, koncepcje, programy społeczne i polityczne, a także gospodarcze przenikały na daleką Północ z Europy kontynentalnej, a także ze Stanów Zjednoczonych, dokąd intensywnie migrowali mieszkańcy Skandynawii (głównie w latach 1860–1930)⁴. Nieformalne kontakty z zagranicą za pośrednictwem zwykłych ludzi, utrzymane także w późniejszych dekadach, prócz walorów ekonomicznych, dostarczały dodatkowej wiedzy, informacji, inspiracji, a także innowacji. Przykładem tego jest działalność Ellen Key, szwedzkiej aktywistki społecznej, pedagoga, feministki, wizjonerki przyszłego, lepszego społeczeństwa. Jej sylwetce oraz myśli społeczno-politycznej poświęcony jest niniejszy artykuł, który kieruje uwagę na istotną rolę Key w formułowaniu założeń szwedzkiego państwa dobrobytu,

² Islandia, Norwegia, Szwecja, Finlandia, Dania.

³ J.M. Ryner, *The Nordic Model: Does It Exist? Can It Survive?*, „New Political Economy” 2007, 12, 1, s. 61–70; T. Andersen [et al.], *The Nordic Model. Embracing Globalization and Sharing Risks*, Helsinki 2007.

⁴ Obszerniej na ten temat w: M. Banaś, *Szwedzka polityka integracyjna wobec imigrantów*, Kraków 2010, s. 118–122.

osadzonego na koncepcji „domu ludu” (szw. *folkhemmet*). Znamienny jest fakt, że wśród autorów nowego ładu powszechnie wymienia się między innymi Rudolfa Kjelléna, Pera Albina Hanssona, Gustava Möllera czy Tage Erlanda, pozostawiając Ellen Key w ich aż nadto przytłaczającym cieniu.

Pogłębiona analiza materiałów zastanych, autobiograficznych, biograficznych oraz prac naukowych pochodzących ze źródeł skandynawskich (głównie szwedzkich), a także anglojęzycznych i częściowo też polskich stanowi podstawową metodę badawczą zastosowaną w niniejszym dyskursie.

Dziedzictwo Ellen Key

Działalność społeczna i polityczna Ellen Key (1849–1926) jest odzwierciedleniem jej prywatnego życia, zarówno jako dziecka, dorastającej dziewczyny, jak i dojrzałej kobiety. Stwierdzenie to może wydawać się zbyt oczywiste, ale warto podkreślić ten aspekt, mając na względzie przełomowe, nowatorskie, a często też – jak na owe czasy – rewolucyjne koncepcje proponowane przez Key dotyczące rodziny, wychowania dzieci, edukacji, emancypacji kobiet i ich uczestnictwa w życiu politycznym, wolności wypowiedzi czy pacyfizmu. Będąc córką szwedzkiego parlamentarzysty Emila Keya, od wczesnych lat dziecięcych przyglądała się pracy ojca, uczestnicząc stopniowo w jego zawodowych powinnościach. Jako dorosła osoba pełniła funkcję sekretarki, towarzysząc ojcu w podróżach służbowych, przede wszystkim tych zagranicznych. Zdobyte w ten sposób doświadczenie przełożyło się na jej późniejszy światopogląd widoczny w bogatym i różnorodnym dorobku, na który składają się utwory literackie, publicystyczno-edukacyjne, teksty o tematyce religijnej i politycznej. Dorastając w środowisku inteligenckim, miała dostęp do światowej literatury, stąd dzieła między innymi Rousseau, Goethego, Comte’a, Milla, Nietzschego, Darwina, Spencera czy Huxleya nie były jej obce⁵. Stanowiły podstawę, na której osadziła swój dojrzały

⁵ T. Lengborn, *Ellen Key*, „Prospects: The Quarterly Review of Comparative Education” 1993, XXIII, 3/4, s. 825–837.

światopogląd, budzący wśród jej współczesnych nierzadko kontrowersje i wzniciający ostrą krytykę.

Surowe wychowanie, jakie wraz z rodzeństwem odebrała, również rzutowało na stanowisko Key w kwestii rodziny – relacji między małżonkami, relacji rodziców w stosunku do dzieci, podległości kobiety względem mężczyzny oraz roli chrześcijaństwa w utrwalaniu takiego stanu. Dyskusje, debaty i spory, jakie toczyła Ellen Key na tematy społeczne, początkowo odbywały się w zamkniętym kręgu znajomych. Oryginalność i postępowość poglądów, kontestujących dotychczasowe reguły życia zbiorowego, sprawiły jednak, że ich autorka zaczęła być zapraszana przez różne grona, przede wszystkim feministyczne. Pierwszy publiczny odczyt poświęcony wolności wypowiedzi oraz wolności publikowania (szw. *Några tankar om yttrande-och tryckfrihet*) odbył się w 1889 roku w Uppsali, przynosząc Key uznanie jako utalentowanej debatorki i liderki opinii⁶. Aktywistka dobitnie nakreśliła wizję przyszłego społeczeństwa, w którym wolność słowa i druku winna być podstawowym prawem, a nie tylko przywilejem obywatela mężczyzny.

Nieco inna tematyka, choć spokrewniona z powyższą w zakresie równoprawnego traktowania obu płci, została poruszona w Kopenhadze, mieście przychylnym Key. Kopenhaski wykład z 1895 roku oraz późniejsza publikacja *Niewykorzystana siła kobieca i psychologia kobieca* (szw. *Missbrukad kvinnokraft och kvinnopsykologi*, 1896) dotyczyły roli i funkcji kobiety w rozwoju społecznym, kulturowym oraz gospodarczym kraju⁷. Key podkreślała fundamentalną rolę kobiet w wychowaniu dzieci, przyszłych pracowników, członków społeczeństwa. Wychowanie w tym ujęciu postrzegane było jako kluczowy, strategicznie istotny etap w przygotowaniu kolejnych pokoleń do budowania i kształtowania wspólnotowego ładu⁸. Połączone z wczesną edukacją, winno, zdaniem aktywistki, odbywać się w domu. Dom zatem stawał się dla najmłodszych szkołą (do ukończenia

⁶ www.ellenkey.se/index.php/litteratur (2.02.2017).

⁷ www.ub.gu.se/kvinn/portaler/kunskap/biografier/key.xml (5.02.2017).

⁸ *Missbrukad kvinnokraft och kvinnopsykologi*, https://archive.org/stream/missbrukadkvinn00keye/missbrukadkvinn00keye_djvu.txt (6.02.2017).

ósmego roku życia), zaś dla kobiet miejscem pracy jako wychowawczyń i nauczycielek. Ta wizja spotkała się z ostrą krytyką części środowisk feministycznych, kontestujących jednoznaczne przypisanie miejsca i roli społecznej płci, która ze względu na cechy biologiczne oraz podyktowane nimi dyspozycje została „skazana” na pozostanie w domu. Key jednak nie chodziło o zamknięcie kobiet z dala od sfery publicznej czy gospodarczej, lecz o lepsze, efektywniejsze wykorzystanie żeńskiego potencjału, wyzyskiwanego do ciężkiej pracy fizycznej w przemyśle epoki industrialnej. Jej pełne troski oraz empatii apele, wygłaszane i publikowane, dotyczyły także, a może przede wszystkim, zaniechania zatrudniania dzieci – nie tylko w fabrykach (głównie w przemyśle włókienniczym), ale gdziekolwiek. Prawami dziecka bowiem są nieskrępowany rozwój, dorastanie i poznawanie świata w harmonijnie urządzonym środowisku, zabawa oraz nauka poprzez zaspokajanie ciekawości.

Ewolucja poglądów Ellen Key w kwestiach wychowawczo-edukacyjnych postępowała w stronę szczególnie rozumianego liberalizmu (ze względu na wybiórczość obszarów), osiągając dojrzały, spójny ideologiczny i koncepcyjny kształt u progu XX wieku. Dzieło zatytułowane *Stulecie dziecka* (szw. *Barnets århundrade*), opublikowane w 1900 roku, i przetłumaczone na trzynaście języków, przyniosło autorce światowy rozgłos⁹. Na łamach dwóch tomów autorka pochyliła się nad szeregiem zagadnień, w jej uznaniu, kluczowych dla zrównoważonego i prawidłowego rozwoju małego człowieka. Fundamentalną rolę przypisywała harmonijnie funkcjonującemu domowi, w którym rodzice są dla siebie partnerami, uzupełniając się wzajemnie w opiece nad dzieckiem, zapewniając właściwe fizyczne i psychiczne warunki bytowe dla potomka oraz dla siebie. W tak sformułowanej myśli można dostrzec ślady nietzscheańskiej koncepcji istoty ludzkiej jako bytu egoistycznego oraz comte’owskiej wizji człowieka jako twórczej i współpracującej jednostki. Key uważała bowiem, że tylko

⁹ E. Key, *Barnets århundrade*, Stockholm 1900; pierwsze polskie wydanie ukazało się w roku 1928, wznowienie wielokrotnie, także w 2017 roku nakładem Wydawnictwa Naukowego PWN.

przy zachowaniu wzajemnego poszanowania małżonków, ich wzajemnego uznania jako różniących się, lecz równouprawnionych zarówno do dóbr materialnych (między innymi zarobki, prawo własności), jak i symbolicznych (między innymi uznanie kompetencji, dostęp do zawodów) możliwe jest stworzenie zdrowej, silnej rodziny, będącej postawą zdrowego i silnego społeczeństwa. W ten sposób uformowany dom – oparty na rodzicach świadomych własnej wartości, wzajemnie się szanujących i okazujących sobie szacunek – będzie właściwą przestrzenią dla wychowania dzieci, rozwijając w nich najwspanialsze cechy człowieczeństwa.

Wymieniała wśród nich – czerpiąc inspiracje z pism Goethego – empatię, skłonność do czynienia dobra, niewinność i miłość. Te przyrodzone dyspozycje człowieka powinny być chronione, rozwijane i umacniane od samego początku. Niestety, nader często są zabijane już na wstępie poprzez niewłaściwe wychowanie oraz ubogie w pozytywne uczucia relacje: rodzice – dziecko/dzieci oraz mąż – żona. Brak rodzinnego ciepła lub jego deficyt czynił środowisko ułomnym i dysfunkcyjnym. Podobnie było z bezdomnością.

Bezdomność, o której pedagoga pisała i szeroko debatowała, uznając za jedno z największych zagrożeń dla społeczeństwa i jednocześnie źródło dziecięcych cierpień, była przez nią rozumiana dosłownie i metaforycznie. W tym drugim znaczeniu odnosiła to do domu pozbawionego psychicznego bezpieczeństwa. Stąd, w uznaniu Key, Szwecja przełomu wieków XIX i XX była domem wielu bezdomnych istot, „osieroconych” przez politycznie, gospodarczo i kulturowo opresyjny system.

Opresyjność ta miała wynikać z obowiązujących reguł rządzących życiem wspólnotowym, w którym patriarchat odgrywał fundamentalną rolę. Dyktował i przydzielał role społeczne z wyraźnym faworyzowaniem mężczyzny, kosztem kobiety i dziecka. Był przez Key asocjowany z chrześcijaństwem, co sprawiło, że ostatecznie zdecydowała się porzucić tę religię, w niej upatrując jednego ze źródeł niedoli kobiet¹⁰. Wolała religię zastąpić

¹⁰ U. Wittrock, *Kvinnor på den offentliga scenen – Ellen Key och Marika Striernstedt*, „Samlaren” 1995, 116, s. 96.

szeroko rozumianą miłością, dostępną dla obu płci na równych prawach¹¹. Społecznym przyzwoleniem na uprawianie miłości cieszyli się tylko mężczyźni. Oni wszak ustanawiali pisane i niepisane reguły wspólnotowych interakcji. Ellen Key ostro krytykowała taki stan rzeczy. Optowała nie za wolną miłością, lecz miłością w wolności. Argumentowała, że kobieta jako bardziej wrażliwa niż mężczyzna oraz bardziej skłonna do emocjonalnych uniesień i wzruszeń zmuszona jest zniewalać samą siebie poprzez negowanie własnej seksualności, spychanej w najdalsze zakątki duszy. Społeczne tabu nałożone na tę sferę ludzkiego życia czyniło z kobiet istoty ułomne i półchrome, negujące i tłumiące potrzeby własnej nie tylko fizyczności, ale nade wszystko psychiki¹². Nie bez znaczenia dla takiego oglądu rzeczy były osobiste przeżycia Key, przez blisko dekadę żywiącej niespełnioną miłością do żonatego Urbana von Leitzena. Bogata korespondencja między dwógiem ujawnia ową intymną relację, która do końca znajomości pozostała platoniczna¹³.

Analizującemu działania oraz wypowiedzi aktywistki wyłania się obraz osoby, która nieustająco poszukiwała niewidzialnej granicy, gdzie dusza spotyka ciało, psychika fizyczność, uczucie rozsądek, a natura kulturę. Dychotomie te były dla niej tłem dla różnic między obiema płciami – różnic, którym nadawała pozytywne znaczenie, traktując je jako dobroczynny potencjał.

Domaganie się zrównania praw kobiet i mężczyzn w sferze seksualnej znalazło poparcie środowisk feministycznych, coraz śmieiej upominających się o porzucenie starego porządku inspirowanego tradycją wiktoriańską. Podobnie rzecz się miała z sufrażystkami, które często i chętnie sięgały do tekstów oraz przemówień Key, upatrując w autorce rzeczniczki interesu. Należy jednak zaznaczyć, że chodziło w tym przypadku o poglądy dotyczące prawa do głosu, powszechnej akceptacji społecznej pracy zawodowej

¹¹ E. Key, *Lifslinjer*, cz. I: *Kärleken och äktenskapet* (1903), cz. II: *Människan och Gud* (1905), cz. III: *Lyckan och skönheten* (1906), Stockholm 1903–1906.

¹² E. Key, *Lifslinjer*, cz. I, rozdz. *Kärlekens urval*.

¹³ U. Wittrock, *Kvinnor på den offentliga scenen...*, s. 97.

kobiet poza domem, prawa do równego wynagrodzenia, prawa do rozwodu czy równoprawnego dostępu do edukacji. W tych aspektach szwedzka aktywistka była postrzegana przez koleżanki jako postępową i wizjonerską. Ostrej krytyce natomiast podlegały jej poglądy lokujące kobietę w domu jako opiekunkę, wychowawczynię i nauczycielkę.

Twórczość oraz zaangażowanie społeczne Ellen Key znajdowały szerokie grono zwolenników, a raczej zwolenniczek, i jednocześnie wielu przeciwników, zwłaszcza wśród mężczyzn, choć nie brakowało w grupie krytyków także kobiet przyzwyczajonych do tradycjonalistycznego myślenia oraz feministek domagających się zerwania ze stereotypowym przypisywaniem ról społecznych. Niemniej jednak, mimo głosów kontestujących, większość postulatów wygłaszanych przez Key znalazła zrozumienie u kolejnych pokoleń kobiet, czyniąc je aktywnymi współkreatorkami państwa dobrobytu¹⁴.

Folkhemmet

Transformacje społeczne i gospodarcze w Szwecji przełomu wieków XIX i XX miały wiele źródeł. Należą do nich między innymi zjawiska związane z masowym wychodźstwem zaoceanicznym, przede wszystkim do Ameryki Północnej (głównie Stanów Zjednoczonych Ameryki), oraz skutkami rewolucji przemysłowej. Odpływ siły roboczej przybrał rozmiary na tyle duże, że zaczęto okresowo odczuwać brak rąk do pracy, zwłaszcza w dynamicznie rozwijającym się przemyśle. Nowoczesne na ówczesne czasy branże przyjmowały ludność o agrarnej proveniencji, co z kolei zubażało wieś. Konieczność dostosowania się do nowej sytuacji zmuszała przedsiębiorców (rolnych i przemysłowych) do poszukiwania innowacyjnych rozwiązań,

¹⁴ Na temat szwedzkiego państwa dobrobytu lat 1960–1990 oraz roli kobiet w jego formowaniu zob. E. Piotrowska, *Kobiety w szwedzkim „państwie dobrobytu”. Aspekty społeczno-kulturowe ruchu feministycznego*, [w:] *Studia kobiece z psychologii, filozofii i historii*, red. M. Miluska, E. Pakszys, Poznań 1995, s. 99–117.

często inspirowanych amerykańską myślą¹⁵. Lata 1870–1914 oraz okres po zakończeniu I wojny światowej charakteryzowały się przyspieszonym rozwojem gospodarczym i cywilizacyjnym kraju. Dzięki silnym kontaktom z diasporą amerykańską, w mniejszym stopniu argentyńską i australijską, do Szwecji napływał nie tylko kapitał w postaci przekazów pieniężnych czy inwestycji, ale także tzw. *know-how*. Co ważne, tą drogą przenikały również idee, znajdując podatny grunt, przygotowany przez rodzimą awangardę, do której należała między innymi Ellen Key. Jej wizja społeczeństwa uformowanego na nowych zasadach – opartych na empatii, wzajemnym zrozumieniu oraz szeroko zakrojonej współpracy – często odnosiła się do domu jako miejsca, symbolu dającego poczucie bezpieczeństwa, opieki i troski o wszystkich mieszkańców. Podkreślanie istotności tej prywatnej przestrzeni, zwłaszcza w przypadku dzieci oraz ich wczesnego rozwoju i edukacji dla przyszłości całego narodu, miało na celu zwrócenie uwagi na konieczność reform nie tylko instytucjonalnych, ale nade wszystko światopoglądowo-mentalnościowych, jednym słowem – kulturowych. To zdaje się tłumaczyć gorliwość i wytrwałość Key, mimo niegasnącej krytyki, w promowaniu idei, które, jak sądziła, miały zbudować sprawiedliwe społeczeństwo i państwo.

Określenie domu jako miejsca wzrastania, wychowania i edukacji przyszłych pokoleń dzięki Ellen Key zagościło na dobre w dyskursie publicystycznym ówczesnej Szwecji, wykraczając także poza granice tego kraju. W ujęciu metaforycznym znalazło się również w retoryce uprawianej przez ówczesnych aktywistów religijnych i społeczno-politycznych, między innymi Josefa Nyströma czy Rudolfa Kjelléna. Ten pierwszy miał w 1900 roku apelować o utworzenie domu ludowego Zgromadzenia im. Adolfa Fredrika (szw. *Adolf Fredriks församling till ett folkhem*) – organizacji kościelnej działającej wewnątrz szwedzkiego Kościoła protestanckiego (szw. *Svenska kyrkan*), mającej na celu oferowanie wiernym miejsc do spotkań, dyskusji, edukacji, bycia wspólnotowego nieobejmującego modlitwy. Kjellén sięgał

¹⁵ M. Banaś, *Proces emigracji szwedzkiej do Stanów Zjednoczonych. Próba typologii i rekonstrukcji ogólnych tendencji*, „Przegląd Polonijny” 2000, 2, s. 42.

do terminu *folkhem* w swojej naukowej i publicystycznej działalności już w pierwszej dekadzie XX wieku¹⁶.

Analizując źródłową genezę „domu ludu”, dotrzemy do religijnej, a potem społecznej proveniencji. W szwedzkiej literaturze przedmiotu podaje się jeszcze jedną osobę, która miała nadać wyrażeniu powszechny obieg. Był nim luterkański biskup Manfred Björkquist¹⁷.

Pozostawiając jednak na boku spory, kto pierwszy dostrzegł potencjał perswazyjny metafory *folkhem*, należy podkreślić użyteczność terminu w obrazowaniu idei wspólnie podzielanej przestrzeni. Bez względu na umocowanie: religijne, polityczne czy czysto społeczne, koncept ten bazował na unifikacyjnym, zjednoczeniowym założeniu. Miało to o tyle znaczenie, że budowało i umacniało tożsamość narodową – konstrukt będący centralnym punktem odniesienia w idei skandynawizmu nakreślającej bytność narodów dalekiej Północy¹⁸.

Tendencje zjednoczeniowe, oparte na współpracy, były obecne w Skandynawii od wieków. Jednym z pierwszych tego przykładów z odległej historii była próba pokojowego współistnienia trzech bytów przedpaństwowych: Danii, Szwecji i Norwegii, przypieczętowana porozumieniem z Kungahälla w 1101 roku przez Erika Ejegoda (Dania), Inge Stelkinssona (Szwecja) i Magnusa Barfota (Norwegia)¹⁹. Dowodów na urzeczywistnianie polityczno-gospodarczych aliansów dostarczają także inne fakty z historii Skandynawii, między innymi idea utworzenia państwa bałtycko-skandynawskiego za panowania duńskiego władcy Waldemara I Wielkiego (1157–1182), konwencja ze Skary z 1332 roku ustanawiająca Magnusa Eriksso-na królem Norwegii, Szwecji i Skanii czy unia kalmarska jednocząca Norwegię, Danię i Szwecję pod berłem jednego władcy Eryka Pomorskiego

¹⁶ H. Dahlqvist, *Folkhemsbegreppet – Rudolf Kjellén vs Per Albin Hansson*, „Historisk Tidskrift” 2002, 122, 3, s. 447.

¹⁷ P.O. Öberg, *Litteraturgranskningar*, „Statsvetenskaplig Tidsskrift” 2000, 103, 2, s. 165.

¹⁸ M. Banaś, *Szwedzka polityka integracyjna...*, s. 111.

¹⁹ B. Piotrowski, *Tradycje jedności Skandynawii. Od mitu wikińskiego do idei nordyckiej*, Poznań 2006, s. 24.

(1397 rok). Historyczne przykłady prób zjednoczeniowych stanowiących dowód na ciągle obecną – raz bardziej, raz mniej wyraźnie – myśl wspólnotową zostały uzupełnione współczesną koncepcją zaproponowaną na początku XXI wieku przez szwedzkiego historyka Gunnara Wetterberga. Jego postulat o powołaniu jednego, federacyjnego bytu państwowego pod nazwą Norden został poddany pod dyskusję Rady Nordyckiej. I choć idea może się wydawać bardziej życzeniowa niż realistyczna, nie należy jej lekceważyć, tym bardziej że znalazła się w agendzie zagadnień tak poważnej instytucji jak wspomniana Rada²⁰.

Idea *folkhemmet* wyrastała zatem z głębokich pokładów specyficznie pojmowanej wspólnotowości, która na przestrzeni wieków domagała się realizacji, przyjmując różne formy i oblicza. Czynniki, które temu sprzyjały, miały naturę w pierwszej kolejności ekonomiczną, dalej polityczną, ideologiczno-intelektualną, prawną i świadomościową. Ten ostatni aspekt był promowany przez liderów religijnych i społecznych, w tym Ellen Key. Na płaszczyźnie politycznej z kolei wyrazistymi postaciami stali się wymienieni już wcześniej Rudolf Kjellén i Per Albin Hansson, a także Gustav Möller oraz Tage Erlander. „Dom ludu” w ich rozumieniu miał stanowić realną politykę wspólnego tworzenia przestrzeni społecznej dla każdego mieszkańca i obywatela. Celem było szeroko rozumiane *prosperity* zarówno dla państwa jako aktora międzynarodowej sceny, jak też dla zwykłych ludzi. Egalitaryzm, kolektywizm z poszanowaniem praw jednostkowych – czyli to, co podkreślała Key, pisząc o egoizmie i empatii jako siłach napędowych ludzkiego działania – stały się elementami programowymi rodzącej się szwedzkiej socjaldemokracji. Jej intelektualne zaplecze tworzyli ekonomiści i politycy zorientowani na budowę państwa demokratycznego z wyrazistym profilem socjalnym (czytaj: opiekuńczym). Klasa robotnicza stanowiła bowiem, jak w większości ówczesnych gospodarek wchodzących na

²⁰ M. Banaś, *O pewnym pannordyckim projekcie oraz roku 2040*, [w:] *Teoretyczne i praktyczne problemy kultury politycznej. Studia i szkice*, red. eadem, Kraków 2013, s. 79–91.

drogę uprzemysłowienia, siłę, której nie można było lekceważyć lub ignorować jej roszczeń politycznych, prawnych czy finansowo-ekonomicznych.

Do grona przywódców politycznych dostrzegających wyżej wymienione okoliczności, inicjujących i kontynuujących drogę budowania państwa dobrobytu należeli Per Albin Hansson, premier Szwecji w latach 1932–1946, oraz Tage Erlander pełniący tę funkcję w latach 1946–1969. W przypadku Erlandera na uwagę zasługują tutaj dwie kwestie: kontynuacja realizowania programu politycznego poprzednika oraz długoletnie piastowanie stanowiska szefa rządu, co pozwoliło na skuteczne wprowadzanie rozwiązań systemowych oraz efektywne ich utrwalanie.

Należy jednak pamiętać, że za koncepcją państwa dobrobytu realizowaną w Szwecji stał cały zespół fachowców, ekspertów, naukowców skupionych wokół tzw. szkoły sztokholmskiej. Wyrazistymi postaciami byli wśród nich uczniowie i współpracownicy Knuta Wicksella, wybitnego szwedzkiego ekonomisty, którego teorie ekonomiczne dostarczyły inspiracji między innymi austriackiej szkole procesów rynkowych. Dorobek Wicksella, wykorzystany w koncepcji państwa dobrobytu, prócz czysto ekonomicznego charakteru, nosił wyraźne ślady profeministyczne, a to za sprawą małżeństwa z norweską aktywistką na rzecz prawa kobiet Anną Bugge²¹.

Ślady wspomnianych prądów znalazły miejsce w pracach Gunnara Myrdala, Bertila Ohlina, później Erika Lindahla, Erika Lundberga i Daga Hammarskjölda²². W ich koncepcjach organizacji społeczeństwa, gospodarki i polityki, wyrosłych na bazie *folkhemmet*, państwo było aktywnym podmiotem i moderatorem rynku. W jego gestii leżała redystrybucja wypracowanych dóbr, tak by każdy mieszkaniec „domu ludu”, każdy obywatel miał zapewnione właściwe warunki do rozwoju osobistego, zawodowego, do godnego życia. Państwo przyjęło rolę nie tylko ochraniającego granice kraju, pobierającego podatki czy utrzymującego porządek, lecz także

²¹ T. Gårdlund, *The Life of Knut Wicksell*, Stockholm 1958.

²² Więcej na ten temat: B. Carlson, L. Jonung, *Knut Wicksell, Gustav Cassel, Eli Heckscher, Bertil Ohlin and Gunnar Myrdal on the Role of the Economist in Public Debate*, „Econ Journal Watch” 2006, 3, 3, s. 511–550.

oferującego pracę w szeroko rozbudowanym sektorze publicznym (między innymi edukacja, służba zdrowia, ubezpieczenia społeczne, opieka socjalna).

Przekonanie o aktywnej i interwencyjnej roli państwa w tzw. wolny rynek podzielała większość ekonomistów, polityków, pracodawców i pracobiorców. Szerokie społeczne przyzwolenie na realizację założeń programowych szwedzkiej socjaldemokracji było zatem warunkiem koniecznym do skutecznej realizacji planu zarysowanego jeszcze na przełomie XIX i XX wieku.

Współczesne oblicze szwedzkiego państwa dobrobytu, sto lat starsze od pierwowzoru, zmodyfikowane odpowiednio do ponowoczesnych czasów, w których przyszło mu funkcjonować, nadal opiera się na pogłębionym, otwartym, partnerskim dialogu strony rządzącej i rządzonej. Ustawiczne wzajemne konsultacje oraz negocjacje nastawione na wzajemne zrozumienie argumentów i racji wynikają z założenia, że skuteczne funkcjonowanie państwa i społeczeństwa jest możliwe w atmosferze współpracy, a nie rywalizacji czy opozycji obywateli–państwo. Jedno bez drugiego nie istnieje. Oszem, człowiek bez państwa może, ale nie odwrotnie. Dostarczenie tej oczywistości nie jest bynajmniej zasługą tylko polityków, lecz nade wszystko wspólnotowo zorientowanych jednostek, naukowców, aktywistów czy liderów opinii. Wspólnie udało im się wypracować rozwiązania czyniące ze współczesnego *folkhemmet* jedno z najlepiej (mimo jego wad) funkcjonujących państw na świecie.

Charakteryzuje się ono mocno rozbudowanym sektorem publicznym, będącym jednocześnie głównym pracodawcą, silnymi związkami zawodowymi, obligatoryjnością układów zbiorowych zapewniających przestrzeganie zasady o równości i adekwatności płac (taka sama płaca za taką samą pracę), aktywną polityką zatrudnienia, opracowywaną przy konsultacji ze związkami zawodowymi, egalitaryzmem (niski indeks nierówności społecznych, tzw. indeks Giniego)²³, bardzo wysokim stopniem

²³ <https://knoema.com/atlas/Sweden/topics/Poverty/Income-Inequality/GINI-index> (10.02.2017).

zdemokratyzowania (indeks demokracji)²⁴, bardzo wysokim wskaźnikiem rozwoju (indeks HDI)²⁵, wysokim opodatkowaniem dochodów zyskującym społeczną akceptację (w zamian za kompleksowe wsparcie socjalne).

Szwecja na przestrzeni nieco ponad stu lat z kraju zmagającego się z wysokim odpływem siły roboczej, nierównościami społecznymi typowymi dla okresu początków industrializacji, brakiem równego prawa dla kobiet i mężczyzn, nierównych szans w dostępie do edukacji i wykształcenia oraz powszechną biedą zdołała stać się państwem dobrobytu przedstawianym w literaturze przedmiotu jako niemal wzorcowy. Owszem, wraz z upływem lat i zmieniających się uwarunkowań międzynarodowych pewne rozwiązania muszą zostać zastąpione przez inne, bardziej odpowiadające obecnym i przyszłym wyzwaniom. Z pewnością należą do nich kwestie związane z masowymi migracjami o pozaeuropejskich źródłach. Szwecja jako jeden z krajów przyjmujących największą liczbę migrantów, w tym uchodźców, musi z konieczności zrewidować dotychczasowe założenia ładu społeczno-gospodarczego. Choćne jeszcze kilka dekad temu państwo dobrobytu nie jest już w stanie oferować równie atrakcyjnych warunków jak w okresie swego pełnego rozkwitu (lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XX wieku). Mimo to wciąż jest często wybieraną destynacją dla osób łaknących lepszego życia. Idea *folkhemmet*, „domu ludu”, domu dla wszystkich, zrodzona z empatii oraz przeświadczenia o uniwersalnych potrzebach każdego człowieka nadal znajduje swoje realizacje, choć nie są one już identyczne – co zrozumiałe – z pierwowzorem, o którym pisała, mówiła i w który wierzyła Ellen Key.

²⁴ <https://infographics.economist.com/2017/DemocracyIndex/> (10.02.2017).

²⁵ <http://hdr.undp.org/en/countries> (10.02.2017).